

Єлагін Віктор Павлович,
д.держ. упр., проф., завідувач кафедри соціальної і гуманітарної політики,
ХарПИ НАДУ, м. Харків
ORCID 0000-0001-8735-0211;

Благовестов Микола Олександрович,
аспірант кафедри соціальної і гуманітарної політики,
ХарПИ НАДУ, м. Харків
ORCID 0000-0001-8735-0211

УДК 351:378

doi:10.34213/db.19.01.12

ОСОБЛИВОСТІ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Розглянуто особливості діяльності системи неформальної освіти в Україні та тенденції її розвитку через призму досвіду країн Європейського Союзу. Визначено, що неформальна освіта розвивається як інноваційна альтернатива. Вона часто додаткова, громадська ініціатива, яка є позаінституційною і децентралізованою, орієнтованою на потреби суб'єкта навчання й такою, що характеризується індивідуалізованістю та самомотивованістю. З'ясовано, що неформальна освіта є пріоритетною складовою сучасних соціальних трансформацій завдяки своїй гнучкості до залучення в освітню діяльність різних соціальних та вікових груп (від молоді до осіб третього віку). Задекларована, але ще не легалізована в Україні, вона все ж послуговує платформою для взаємодії формальної освіти, громадських організацій і громадянського суспільства.

Ключові слова: неформальна освіта; освітнє середовище; освіта впродовж життя; Європейський Союз; громадська освіта; легалізація неформальної освіти.

Постановка проблеми. В освітньо-науковому середовищі як у світі в цілому, так і в Європі та Україні, вирізнилися тенденції інституалізації трьох типів освіти: *формальної*, метою якої є побудова системи освіти впродовж життя як частини соціальної практики; *неформальної*, яка має вирішити проблему опанування та засвоєння людиною нового життєвого, соціального, професійного досвіду поза межами організованих освітніх закладів, та *інформальної*, що реалізує прагнення самоосвіти, самовдосконалення, саморозвитку особистості з урахуванням власних уподобань, прагнень, цілей [4; 10; 11]. З точки зору визнання результатів навчання, формальна освіта має домінуючий статус, який засвідчується відповідними національними органами управління освітою, еквівалентними установами або роботодавцями. Вивчення різних аспектів реалізації неформальної освіти набуває актуальності для

вирішення завдання її легалізації, а також створення законодавчих засад для офіційного визнання одержуваних слухачами навчальних результатів у цій ланці системи освіти. Для України ця проблема є особливо актуальною, тому що останнім часом ринок та якість послуг неформальної освіти зростає й розширює можливості здобуття освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми розвитку системи неформальної освіти виявив її багатовекторне вивчення сучасними закордонними і вітчизняними науковцями, а саме: Ф. Кумбс, Р. Барт, Г. Коль, Д. Свіфт, Дж. Дьюї, А. Маслоу, К. Роджерс теоретично обґрунтували концептуальні засади неформальної освіти; В. Андрущенко, Т. Десятова, С. Закревської, О. Лазоренко, Н. Махині, В. Лугового у своїх наукових працях розкрили філософію, генезу, особливості функціонування та тенденції розвитку неформальної освіти дорослих; О. Бондаренко, Ю. Деркач, Л. Шаповалова, П. Кряжева визначили особливості формування неформальної складової системи освіти студентської молоді; К. Борін, Ю. Закаулова, Г. Ніколаї, М. Кічула проаналізували різні аспекти навчання дітей у неформальній складовій системи формальної освіти країн-членів ЄС; Р. Науменко здійснив порівняльний аналіз засад розвитку неформальної освіти дітей та молоді в країнах ЄС і України.

Поряд із тим, що реалізація неформальної освіти є предметом уваги значної кількості науковців і наукових шкіл, ми вважаємо, що все ж існує необхідність більш всебічного дослідження цього феномену (як складової “освіти упродовж життя”) з метою подальшого впровадження в систему освіти України, що забезпечить оптимальну модель освітнього процесу особи у будь-якому віці.

Метою статті є вивчення особливостей діяльності системи неформальної освіти в Україні та огляд тенденцій її розвитку через призму досвіду країн-членів Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Вивчення досвіду розвинених країн і країн, що розвиваються, із впровадження неформальної освіти, засвідчує, що

останніми роками саме неформальна освіта набула статусу дійсно демократичної та гуманістичної, оскільки є відкритою для отримання широким загалом, незалежно від їх віку, статі, матеріального статку та соціального положення й місця проживання.

Неформальна освіта орієнтована на людину з її інтересами і потребами, що сприяє формуванню індивідуальної неповторності особистості, а “спрямованість на будь-які соціальні, професійні, етнічні, вікові групи населення сприяють посиленню соціалізації особистості” [1].

Широкий вибір і гнучкість у застосування педагогічного інструментарію, можливість комбінувати її з будь-якою іншою концепцією організації навчальної діяльності (“змішане навчання”, “дистанційне навчання”, технологія “перевернутий клас” та ін.) роблять неформальну освіту універсальною.

Неформальна освіта будується на таких ключових принципах: по-перше, принцип “*навчання у процесі здійснення певної практичної діяльності*” (learning by doing) для “перетворення” теоретичних знань у різні вміння; по-друге, принцип “*навчання через взаємодію*”, який спрямований на залучення слухачів до співпраці та командної роботи; по-третє, “*принцип навчання “як навчатися”*” – отримання навичок роботи з новою інформацією для подальшої самостійної актуалізації власного досвіду та знань. Детермінуючими рисами неформальної освіти можемо вважати її адаптивність до потреб ринку праці, короткотерміновість, те що вона відбувається у зручний для слухача час і у зручному місці, спирається на самооцінку, є індивідуальною або відбувається у малокількісній групі.

Проте, незважаючи на вищезазначені переваги, Закон України “Про освіту” (редакція від 19.01.2019 р.) не надає їй офіційного статусу, визначаючи лише такі ланки системи освіти як: *дошкільна, загальна середня, позашкільна, професійно-технічна, вища, післядипломна, аспірантура, докторантура і самоосвіта* [2].

Неформальна освіта в Україні включає такі освітні ланки: позашкільна; післядипломна освіта та освіта дорослих; громадянська освіта через залучення

громадських організацій; шкільне та студентське самоврядування; освітні ініціативи серед яких комп'ютерні чи мовні курси, гуртки за інтересами. На сьогодні в Києві, Дніпрі, Львові, Луцьку та інших обласних центрах України вже працюють понад 300 університетів для “студентів” третього віку, що навчають осіб старшого віку збереженню і підтриманню фізичного та ментального здоров'я, дизайну, прикладному мистецтву, елементам хореографії, тощо.

Так, Київський університет третього віку налічує десять факультетів: психології, права, хорового співу, здорового способу життя, літературно-художній факультет, філологічний, інформаційних технологій та бального танцю. Викладачі цього університету застосовують не лише такі методи навчання як: лекції, дебати, диспути, перегляд кінофільмів тощо, але й виїзді екскурсії, відвідування театрів, виставок, концертів. В університеті працює театр “Ретро-бабусі” й аматорський колектив “Кияночки передусім!”. Кількість студентів в цьому університеті тільки за період з 2009 по 2010 рр. зростає зі 164 до 1000 осіб, а у 2011 р. – до 3000 студентів [7]. Такий приклад найкраще демонструє реалізацію неформальної освіти дорослих.

У цілому освітні навчальні напрями закладів неформальної освіти як для підростаючого покоління, молоді, дорослих, так і осіб третього віку включають: науково-технічний/винахідницький, спортивно-технічний, фізкультурно-спортивний/фізкультурно-оздоровчий, художній, туристсько-краєзнавчий, еколого-натуралістичний/природничий, військово-патріотичний, соціально-економічний, юридичний, гуманітарний та ін.

Досліджуючи динаміку популярності неформальної освіти в Україні, статистичні дані з “Аналітичного звіту дослідження у сфері неформальної освіти дорослих у пілотних областях України: Львівська та Полтавська” (2010) та річного звіту проекту “Інша Освіта” (2017), що реалізується в Києві, Краматорську та Івано-Франківську в рамках проекту “Діалог заради змін” за партнерства зі спілкою MitOst e.V. та фінансової підтримки Міністерством закордонних справ Німеччини (рисунок) [3; 5].

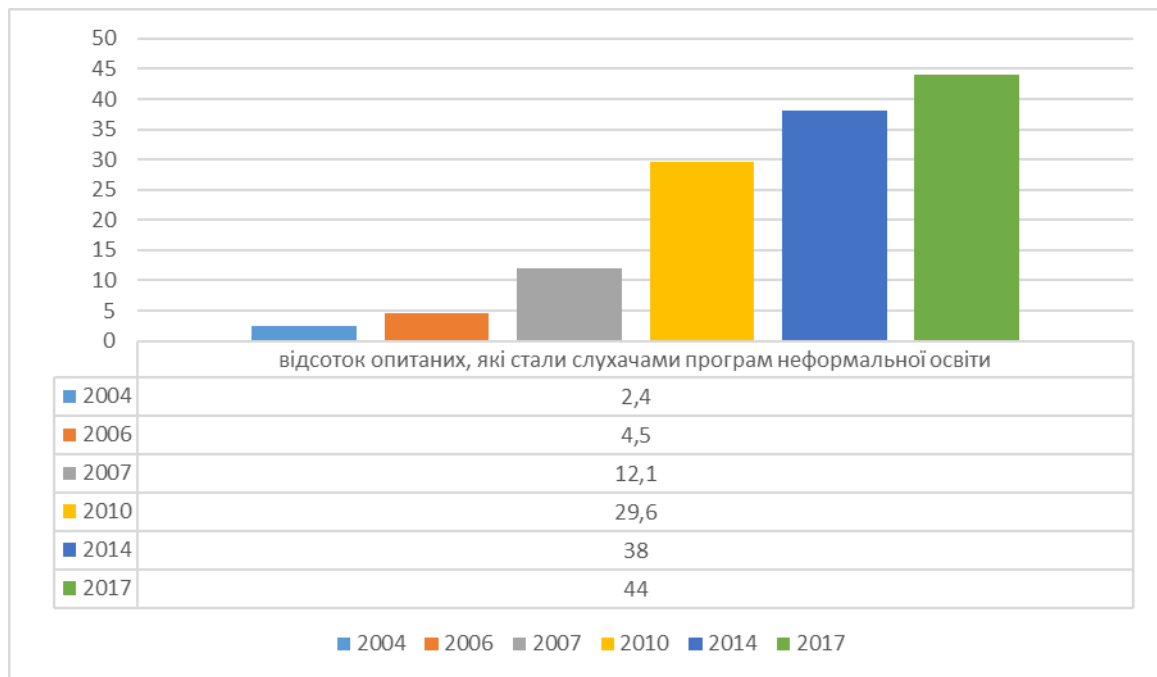

Рисунок. Динаміка популярності освітніх програм неформальної освіти

Усвідомлюючи, що використані статистичні дані можуть давати не повну картину, оскільки преференції населення України в сфері неформальної освіти зростають. Вищеподана статистика доводить, що сегмент неформальної освіти в областях досліджування зріс з 2,4 % опитаних до 44 % респондентів за період 12 років.

Отже, неформальна освіта розвивається як інноваційна альтернатива формальній освіті. Вона часто додаткова у вигляді громадської ініціативи, яка є децентралізованою, орієнтованою на потреби суб'єкта навчання і характеризується такими ознаками, як індивідуальністю та власною мотивацією. Неформальна освіта є пріоритетною складовою сучасних соціальних трансформацій завдяки своїй гнучкості до залучення в освітню діяльність різних соціальних та вікових груп (від молоді до осіб третього віку), попри те, що є задекларованою, але ще не легітимізованою в Україні. Вона є платформою для взаємодії формальних освітніх закладів, громадських організацій та інших суб'єктів.

Розглянемо окремі тенденції розвитку неформальної освіти в Україні. Оскільки наша система освіти інтегрується у європейський освітній простір і

вітчизняна освіта запозичує та адаптує досвід організації неформальної освіти у Європі, вважаємо, що неформальна освіта в Україні значною мірою наслідуватиме європейський сценарій розвитку. Тому необхідно здійснити більш детальний огляд наукових досліджень щодо реалізації цієї форми освіти у країнах-членах Європейського Союзу.

Проаналізуємо наукові доробки щодо досвіду організації неформальної освіти у Швеції та Німеччині [8].

Проведений аналіз дає підстави дійти висновку, що неформальна освіта у країнах-членах ЄС отримала державне визнання та особливий статус. У Швеції вона застосовується як інструмент соціально-політичного розвитку.

Ключовою особливістю неформальної освіти цієї країни є її безпосередня орієнтованість на індивідуальні потреби населення, її природа, базується на ініціативі місцевих громад і громадських об'єднань. Таким чином, роль держави зводиться до забезпечення фінансування діяльності закладів неформальної освіти через надання субсидій і пільг провайдерам неформальної освіти та фінансування навчання специфічних категорій населення.

При цьому неформальна освіта у Швеції характеризується зростаючим попитом: так, у 2016 р. майже 75 % населення країни скористалися можливостями цієї форми освіти, що фінансується як державою, так і місцевим бюджетом. Окрім того, розвиток того чи іншого напрямку освіти регулюється ініціативою певних громад.

Дослідження організації неформального навчання у Німеччині дозволяє зазначити, що неформальна освіта здійснюється навчальними закладами різних рівнів у рамках програм неперервної освіти, зокрема організаціями, що опікували підвищення кваліфікації працівників, асоціаціями працівників та профспілками. Неформальна освіта демонструє позитивну динаміку завдяки державній фінансовій підтримці та громадянській ініціативі.

Вивчення досвіду європейських країн щодо організації неформальної освіти дозволили визначити тенденції до широкого запровадження інформаційних технологій.

Щодо реалізації неформальної освіти у країнах-членах Європейського Союзу маємо зазначити, що попри наявність спільних рис, а саме організаційних, процесуальних та змістовних, система неформальної освіти в Україні не є аналогом європейської, а виступає особливою формою реалізації та розвитку.

Виявлено такі тенденції розвитку неформальної освіти в Україні: необхідність законодавчого визнання цієї форми освіти; збільшення кількості напрямків державної підтримки; розвиток системи неформальної освіти за громадськими ініціативами. При цьому встановлено, що зміна методів надання освітніх послуг пов'язана з розвитком інформаційних, мультимедійних технологій, дистанційного навчання тощо. Навчання, зокрема неформальне, через використання електронних засобів найбільш гнучко реагує на запити сучасного ринку й природно вписується в інноваційну модель розвитку сучасного суспільства.

У бізнес освіті чітко окреслено напрями неформальної моделі розвитку, оновлення бізнес-навичок через використання електронних ресурсів і старт-технологій (Youtube, Viber, Telegram, What's up, Facebook тощо).

Наступну тенденцію ілюструє проект Закону України “Про внесення змін до деяких законів України (щодо визнання неформальної освіти)”, де зазначається необхідність “законодавчого визнання наявності поряд із традиційною – формальною освітою, ще двох різновидів освіти, які де-факто мають значний вплив на розвиток в Україні: неформальної та інформальної (самоорганізованої освіти, самоосвіти)” [9].

У напрямку державної фінансової підтримки розвитку неформальної освіти в Україні відзначається позитивна тенденція отримання фінансування для Програми “Еразмус+” у 2019–2020 рр., програм мобільності та розвитку вищої освіти в Україні.

З огляду на зазначенні тенденції комісія ЄС прийняла рішення щодо додаткового фінансування для заохочення проектів, “які матимуть додаткову цінність для законодавчих процесів у сфері освіти дорослих, а також сталий

вплив на розбудову системи забезпечення неформальної та інформальної освіти для удосконалення законодавства на національному рівні” [6].

Затвердження Урядом “Концепції розвитку громадянської освіти в Україні” (2018), розробка проекту “Стратегії розвитку громадянської освіти на період до 2022 року”, реалізація таких проектів, як “Інша Освіта” (2017), “Місяць неформальної освіти” (2017), ініціативи “Культурний Проект” та “Нова Художня Школа” спрямовані на поширення досвіду діяльності закладів неформальної освіти. Це дозволяє стверджувати про наявність позитивних тенденцій розвитку громадської неформальної освіти. Термін “неформальна освіта” поступово набуває позитивного змісту, збільшується кількість прихильників як серед слухачів, так і провайдерів освітніх послуг. У сучасних умовах спостерігається тенденція до використання зарубіжного досвіду з соціалізації інвалідів. Зокрема, громадська неформальна освіта пропонує людям з особливими потребами індивідуальні, дистанційні й інші форми навчання.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку.

Неформальна освіта в Україні знаходиться на етапі становлення і залежить значним чином від економічних, політичних, соціальних змін у суспільстві. Ключовими провайдерами неформальної освіти на даний час виступають громадські об’єднання, певного типу освітні заклади та профспілки.

Питання щодо визначення сутності, змісту та потенціалу неформальної освіти наразі є предметом інтересу як науковців, так і практиків з точки зору впровадження такого досвіду як інноваційного. Дослідження тенденцій розвитку неформальної освіти в Україні виявили, що дана форма освіти демонструє потенціал до законодавчого визнання, збільшення фінансування та розвитку громадської неформальної освіти.

На підставі проведеного дослідження доцільно розробити та впровадити освітній кластер у Харківському регіоні для систематизації та інституалізації неформальної освіти для впровадження неформальної освіти в рівні освіти за схемою: “професійна (професійно-технічна) освіта-неформальна освіта”; “фахова передвища освіта-неформальна освіта”; “вища освіта-неформальна

освіта”; “освіта дорослих, у тому числі післядипломна освіта-неформальна освіта”.

Фахівці, які будуть підготовлені за такою схемою, отримують базові фундаментальні знання та вміння застосовувати їх у практичній діяльності; можуть творчо підходити до вирішення поставлених завдань; здатні приймати відповідальні рішення; мають сучасне економічне мислення, навички управлінської та організаторської роботи, вміння аналізувати нову інформацію для розв’язання поставлених завдань; вміють прогнозувати результати своєї діяльності; є конкурентоспроможними на ринку праці.

Для контролю за поточним рівнем професійної підготовки фахівців у закладах освіти на базі освітнього в Харківському регіоні пропонується створити галузеві комісії, що повинні розглядали питання підготовки фахівців за регіональним замовленням та відкриття нових спеціальностей підготовки фахівців в закладах освіти області.

Одним із основних напрямків роботи освітнього кластеру в Харківському регіоні може бути розробка інноваційних програм неформальної освіти з перепідготовки та навчання фахівців підприємств різної форми власності для підвищення продуктивності їх діяльності.

Створення освітнього кластеру в Харківському регіоні дозволить напрацювати єдину методику впровадження неформальної освіти у громадські об’єднання, певного типу освітні заклади та професійні спілки з урахуванням соціально-економічних особливостей адміністративно-територіальних одиниць області, на території яких вони функціонуватимуть.

Список використаних джерел

1. Василенко О. В. Неформальна освіта дорослих: Нове соціально-освітнє явище. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2013. Вип. 7 / НАПН України, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих. С. 35–44.
2. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII, редакція від 19.01.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 04.03.2019).
3. Каравай А., Дятел О., Єрмоменко Н. Інша освіта: річний звіт за 2017 рік. URL: http://insha-osvita.org/wp-content/uploads/2018/02/Zvit-IO-2017_WEB.pdf (дата звернення: 04.03.2019).
4. Лук’янова Л. Б. Концепція освіти дорослих в Україні. Ніжин : ПП Лисенко М.М., 2011. 24 с.

5. Лазоренко О. О., Колишко Р. А. Аналітичний звіт дослідження у сфері неформальної освіти дорослих у пілотних областях в Україні: Полтавська та Львівська область. Київ, 2010. 84 с.

6. Онлайн платформа неформальної освіти в Україні : Офіційний сайт. URL: <https://learnlifelong.net/news/857/osvita-doroslykh-odin-iz-prioritetiv-finansuvannya-ukrainskikh-proektiv-v-mezhakh-programi-erazmus-u-2019-2020-rr> (дата звернення: 04.03.2019).

7. Офіційний сайт Університету третього віку у Києві. URL: <http://3vik.peredusim.kiev.ua/about-us/> (дата звернення: 04.03.2019).

8. Павлик Н. П. Зарубіжний досвід організації неформальної освіти. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Серія: Психолого-педагогічні науки*. 2016. № 1. С. 264–273.

9. Пояснювальна записка до проекту Закону України “Про внесення змін до деяких законів України (щодо визнання неформальної освіти)” від 12.02.2015 р. URL: w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511 (дата звернення: 04.03.2019).

10. Сорочан Т. М. Професійна діяльність андрагогів: сучасний погляд. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2008. № 4. С. 27–32. URL: <https://scholar.google.ru/citations?user=KCqwx3AAAAAJ&hl=uk> (дата звернення: 04.03.2019).

11. Сисоева С. О. Педагогічні технології: коротка характеристика сутнісних ознак. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2006. Вип. 2. С. 127–131.

References

1. Vasylenko, O.V. (2013). Neformalna osvita doroslykh: Nove sotsialne yavlyshche [Non-formal education of adults: A new social phenomenon. *Osvita Doroslykh: Teoria, Dosvid, Perspektyvy [Adult Education: Theory, Experience, Perspectives]*, issue 7, 35–44 [in Ukrainian].

2. Pro osvitu: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine on Education] vid 05.09.2017 r. 2145-VIII, With amendments made by 19.01.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

3. Karavai, A., Diatel, O., Yeriomenko, H. (2017). Insha Osvita [Different education]: Annual project report. URL: http://insha-osvita.org/wp-content/uploads/2018/02/Zvit-IO-2017_WEB.pdf [in Ukrainian].

4. Lukianova, L.B. (2011). Kontseptsia osvity doroslykh v Ukraini [Concept of adult education in Ukraine]. Nizhyn : PP Lysenko M.M. [in Ukrainian].

5. Lazorenko, O. O., Kolyshko, R. A. (2010). Analitychny zvit doslidzennia u sferi neformalnoi osvity doroslykh u pilotnykh oblastiakh v Ukraini: Poltavska ta Lvivska oblast [Analytical report on research in the field of non-formal adult education in pilot regions in Ukraine: Poltava and Lviv Oblast]. Kyiv [in Ukrainian].

6. Onlain platforma neformalnoi osvity v Ukraini: Ofitsiinyi sait [Online platform for non-formal education in Ukraine: Official website]. URL: <https://learnlifelong.net/news/857/osvita-doroslykh-odin-iz-prioritetiv-finansuvannya-ukrainskikh-proektiv-v-mezhakh-programi-erazmus-u-2019-2020-rr>. [in Ukrainian].

7. Ofitsiinyi sait Universytetu tretioho viku u Kyevi [Official website of the University of the Third Age in Kyiv]. URL: <http://3vik.peredusim.kiev.ua/about-us/> [in Ukrainian].

8. Pavlyk, N. P. (2016). Zarubizhny dosvid orhanizatsii neformalnoi osvity [Foreign experience of organizing non-formal education]. *Scientific bulletin of NDU named after M. Hogo: Psychological and pedagogical sciences, issue 1*, 264–273 [in Ukrainian].

9. Poiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy “Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy (shcho do vyznanniz noformalnoi osvity)” vid 12.02.2015. [Explanatory note to the draft Law of Ukraine “On amendments to some laws of Ukraine (regarding the recognition of non-formal education)” of 12.02.2015]. URL: w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511.

10. Sorochan, T.M. (2008). Profesiina dialnist andrahohiv: suchasnyi pohliad [Professional activity of andragogues: modern perspective]. *Headmaster for school, lyceum, gymnasium*, 4, 27–32. URL: <https://scholar.google.ru/citations?user=KCqwx3AAAAAJ&hl=uk> [in Ukrainian].

11. Sysoieva, S. O. (2006). Pedahohichni tekhnolohii: korotka kharakterystyka sutnisnykh

oznak [Pedagogical technologies: a brief description of the essential features]. *Pedagogical Process: Theory and Practice*, issue 2, 127–131 [in Ukrainian].

Yelagin V. P.,

*Doctor of Public Administration, Professor, Head of the Department of Social and Humanitarian Policy, KRI NAPA, Kharkiv
ORCID 0000-0001-8735-0211;*

Blagovestov M. O.,

*Post Graduate Student of the Department of Social and Humanitarian Policy,
KRI NAPA, Kharkiv
ORCID 0000-0001-8735-0211*

Development specifics and trends in the system of non-formal education in Ukraine

The article deals with the peculiarities of the activity of the system of informal education in Ukraine, and an overview of the trends of its development through the prism of the experience of the countries of the European Union.

The issue of determining the nature, content and potential of non-formal education is currently a matter for both academics and practitioners from the point of view of introducing such an experience as innovative. The study of trends in the development of non-formal education in Ukraine has revealed that this form of education demonstrates the potential for legislative recognition, increasing funding and developing non-formal informal education. We have determined that informal education in Ukraine is at the stage of formation and depends to a large extent on economic, political and social changes in society. Key providers of non-formal education are currently community associations, certain types of educational institutions and trade unions.

In developed and developing countries, the introduction of non-formal education shows that in recent years, informal education itself has gained a truly democratic and humanistic status, since it is open to the general public, regardless of age, sex, material wealth and social status and place of residence.

We found that informal education is a priority component of modern social transformations, due to its flexibility in engaging in educational activities of various social and age groups (from youth to people of the third age). Despite what is declared, but not yet legalized in Ukraine, it still serves as a platform for the interaction of formal education, civil society organizations and civil society. Non-formal education develops as an innovative alternative. It is often an additional, civic initiative that is non-institutional and decentralized, focused on the needs of the subject of learning, and characterized by individuality and self-motivation.

Key words: non-formal education; educational environment; life-long education; European Union; public education; legalization of non-formal education.

Надійшла до редколегії 18.04.2019 р.